

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G



NY FÖLJD. ÅRGÅNG 26

1945

U P P S A L A 1 9 4 5

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1946
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
45442

Recensioner.

OLOF BYSTRÖM: *Kring Fredmans epistlar. Deras tillkomst och utgivning.* Ak. avh. Stockholms Högskola. Stockholm 1945.

Byströms arbete är den första doktorsavhandling som i modern tid ägnats åt Bellman och hans diktning. Den är kortfattad, utmärkt väl skriven och innehållsrik.

Avhandlingen är uppdelad i tre kapitel. Det första behandlar Bellmans utgivningsplaner på 1770-talet och det andra originalupplagans tillkomst. Det tredje och viktigaste kapitlet är betitlat »Anteckningar rörande episteldiktningens uppkomst och kronologi».

Avhandlingen ger för det första en sammanfattning och kritisk bedömning av de resultat, som nåtts rörande episteldiktningens historia inom den tidigare Bellmansforskningen — däri inbegripet Byströms egen. Därutöver ger den en hel del nytt. Sålunda presenteras nya synpunkter på själva episteldiktningens uppkomst, väsentligen byggda på ett strikt utnyttjande av den wallenska avskriftsamlingen. Författaren har även kunnat dra nya kronologiska slutsatser av sitt fynd av den till Eric von Stockenström dedicerade och av Bellman själv signerade epistelhandskrift, för vilken han tidigare redogjort i en uppsats i *Bellmansstudier* 1942. Han har vidare preciserat dateringen för en rad epistlar — i viss mån på inre och stilistiska grunder, varvid ett fint sinne för den bellmanska poesins valörer varit vägledande. Flera nya dokument rörande epistlarnas utgivningshistoria har uppsparats; tolkningen av dem och av de tidigare kända präglas av psykologisk finess.

Någon omvälvning i betraktelsesättet beträffande episteldiktningens kronologi innebär avhandlingen emellertid inte. I stora drag står sig de resultat, som Richard Steffen kom till för 50 år sedan, även om Byström ofta förfinat dem och även kunnat rikta invändningar mot Steffen av icke oväsentlig art, t. ex. beträffande dennes utnyttjande av nummerföljden och rubrikdateringarna i epistlarna.

Till följd av källmaterialets beskaffenhet bjuder frågan om episteldiktningens uppkomst och kronologi på en mängd synnerligen invecklade problem. Själva ämnet är sålunda i hög grad lämpat för ett sådant vetenskapligt gesällprov, som en doktorsavhandling är avsedd att vara. Byströms behandling av materialet är skarpsinnig, kritisk och omdömesgill, och hans framställning har den mycket stora förtjänsten att den aldrig släpper de väsentliga frågorna ur sikte och strövar ut i kuriositeter och bagateller. Härvidlag bjuder den på en behaglig kontrast till åtskilligt i den rikt flödande bellmanslitteraturen. Författarens handlag i fråga om citering och referering av den tidigare bellmansforskningen är däremot inte alldeles perfekt. Detta är den mest vägande anmärkning, som kan riktas mot avhandlingen. Den kan exemplifieras med ett fall, som gäller den viktigaste föregångaren, Steffen.

Under asterisken på s. 99 i avhandlingen sammanfattar Byström sina resultat beträffande de femtio epistlar, som förelåg i renskrift i det duvallska exemplaret: de »kunna alltså i stort sett betecknas som tillkomna åren 1768–71». Till detta fogar författaren en not: »Steffen utsträcker utan motivering den tänkbara tillkomsttiden till slutet av 1772». På den av författaren angivna sidan 132 i Steffens uppsats »Anteckningar till Bellmansdiktens historia» finner man också följande uttalande: »Och sedan har den andra samlingen med — — — 25 ep. varit färdig åtminstone i slutet av 1772». Årtalet är, som Byström uppmärksammat, omotiverat; det ter sig desto besynnerligare, om man läser s. 131 och 132 i Steffens uppsats i ett sammanhang. Steffen polemiserar nämligen mot just den uppfatt-

ning, som Byström vill tillskriva honom. Den hade tidigare framförts av Flodmark. Steffen motbevisar Flodmarks påståenden. Han konstaterar först, att de 25 första epistlarna var färdiga redan i slutet av 1770. Därefter gör han gällande, att Bellman mycket väl kan ha skrivit ytterligare 25 under det nästföljande året. Siffran 1772 i den nyss citerade passusen torde därför vara ett skriv- eller tryckfel för 1771. Att så är fallet bestyrks av en formulering på s. 134, där Steffen övergår till ett nytt avsnitt i sin uppsats: »Frågan blir då — — — huru långt före 1772 dessa — — — ep. [nämligen i Duvalls exemplar] hafva författats — — —». Om epistlarna, som här säges, var skrivna före 1772, måste de ju ha förelegat senast i slutet av 1771. Byströms not beträffande Steffen borde sålunda ha innehållit ett konstaterande av att denne tidigare nått samma resultat som han själv, ehuru Steffens sammanfattning genom ett slarvfel blivit missvisande.

Det förekommer ytterligare ett halvt dussin ställen i avhandlingen, där citeringen av föregångare inte är fullt exakt. I övrigt är det mycket svårt att påvisa några direkta fel eller missgrepp i Byströms framställning. De som finns är bagatellartade. Ett exempel kan ges. På s. 31 f. kommenterar författaren en passus i Bellmans privilegieansökan 1774, vari uppges, att Fredmans epistlar delvis översatts till holländska. Författaren framför den åsikten, att »någon litterärt intresserad ambassadtjänsteman eller annan holländare från den boksynte Martevilles dagar — — — måhända levat kvar i Stockholm, bibehållit kontakten med den alltmåra ryktbare Bellman och — — — vid början av 1770-talet utfört den omtalade epistelöversättningen». Detta är en lös gissning. Den grundar sig på tre ting: 1:o den bekanta uppgiften i Bellmans självbiografi om att han för första gången i sitt liv var plakat i Martevilles hus; 2:o att Marteville efterlämnade ett större bibliotek vid sin död; 3:o att Bellman en tid umgicks med Martevilles son, såsom Byström antytt i sin uppsats om Carl Bondes vänkrets. Gissningen kan emellertid inte alls bestyrkas. Av den holländska beskickningens noter och memorial till svenska regeringen under den tid, varom här är fråga (Hollandica, R. A.), framgår att personalen vid legationen torde ha bestått endast av två personer, nämligen ministern och hans sekreterare. (Dessutom fanns naturligtvis tjänstfolk. Martevilles första skrivelse är typiskt nog en protest i anledning av att hans betjänt blivit förolämpad vid ett kroggräl på Söder.) Holländsk minister och, att döma av stilen i de till svenska regeringen ingivna handlingarna, sekreterare byttes inte mindre än tre gånger under 1760-talet.

Det finns en mycket närmare till hands liggande förklaring till uppgiften, att en del av Fredmans epistlar översatts till holländska. Det fanns i Stockholm på 1700-talet en ganska stor holländsk koloni. Flertalet av dess medlemmar var textilfabrikörer eller textilarbetare. Många av dem var bosatta just i Bellmans hemtrakt; textilindustrien var lokaliserad just till Söder. Den holländska församlingens kyrkböcker finns bevarade (i Stockholms stadsarkiv), och man kan i dem hitta namn, som är kända från Bellmans diktning. Den 21 juli 1780 står t. ex. antecknat i dödboken, att vinkyparen Eede avlidit i en ålder av 70 år. Flera av de affärsmän, som förekommer i kyrkböckerna, tituleras, inte med de enklare titlarna fabrikör eller köpman, utan med de finare direktör eller kommerseråd. Dessa herrar av familjerna de Broen och Kröger får väl antas ha haft en viss bildning. Här finns den naturligaste bakgrunden till Bellmans påstående, att han blivit översatt till holländska. Men detta är som sagt en småsak.

Om man sålunda har anledning att med stort erkännande konstatera, att Byströms behandling av det trassliga källmaterialet är försiktig och välbalanserad och att det icke förefaller möjligt att bestrida hans resultat på några avgörande punkter, så utesluter dock inte detta, att undersökningarna rörande de olika avskriftssamlingarnas proveniens och kronologi i en del fall kunde ha förts längre, liksom även analysen av själva handskrifterna. I det följande skall ges några exempel härpå.

På s. 88 i avhandlingen förekommer en ytterst kortfattad notis om Peter Jacob Hjelm. Den upplyser om att han studerade i Uppsala 1763-74; sedan får man inte veta mer om denna period i hans liv, fastän just den för avhandlingens ämne är den intressanta — det är under dessa år han gör vissa epistelavskrifter, som har kronologiskt intresse. Hjelm var smålänning. Av Smålands nations protokollsbok (på U. U. B.) kan inhämtas, att han var nationens förste kurator under tiden 14.6. 1769-9.5. 1770. Han efterträddes av Jonas Aspelin, en av de sex eller sju övriga seniorer, som fanns vid nationen. Hjelmns räkenskaper granskades

av seniorerna 24.6. 1770; vid detta tillfälle bör Aspelin ha varit närvarande. Den 7 oktober 1770 antecknas ett beslut om att Hjelm skulle vikariera som kurator för Aspelin under dennes frånvaro. Den 19 februari 1771 var Aspelin alltjämt frånvarande. Den 4 maj 1771 valdes han på nytt till kurator, varför han väl antogs komma att vistas i Uppsala under den närmaste tiden. Om anledningen till Aspelins frånvaro får man en antydning av en anteckning i protokollsboken den 7 oktober 1769; han anmälde då, att han av riksrådet von Stockenström kallats till huspredikant. Växjö stifts herdaminne upplyser om att Aspelin prästvigdes för denna syssla 15.12. 1769. Rimligtvis vistades han hos Stockenström under hösten 1770 och vintern 1770–71 och rimligtvis uppehöll han under denna tid någon kontakt med sin vikarie. Nu var riksrådet von Stockenström just mottagaren av den för epistlarnas datering så viktiga handskrift, som Byström påträffat och som han kunnat bestämma till tiden mellan juli 1770 och juli 1771. På s. 111 konstaterar författaren, att fem epistlar, som finns i Hjelmns andra avskriftsband och som också finns i Stockenströms handskrift, av vissa skäl, som framgår av avskrifternas placering, måste vara införda mellan 18.6. 1770 och 12.8. 1771 och att de därför endast ger en ungefärlig bekräftelse på den datering, som han på andra vägar kunnat fästa på den stockenströmska handskriften. All sannolikhet talar emellertid för att Hjelm fått sina episteltexter genom Aspelin och att han fått dem just under den tid, då han vikarierade för denne, d. v. s. under perioden oktober 1770–maj 1771. Det förefaller, som om man på detta sätt skulle kunna flytta terminus ante quem bakåt ett par månader beträffande de epistlar, som finns i den stockenströmska handskriften.

Om Hedvig Ulrica De Geers avskriftssamling har författaren en kort notis på s. 87 i avhandlingen. Där påpekas fullt riktigt, att dateringen försvåras av att volymerna bundits och nummerats först efter inskrivningen, såsom man kan se av de beskurna pagineringsciffrorna i del 1 och 3. Emellertid är detta inte allt, som kan sägas. Det är tydligt, att banden 1 och 2 — de enda som kan tänkas ha någon betydelse för epistelkronologien — tillkommit samtidigt. De är exakt lika stora, under det att band 3 är något högre och band 4 något lägre. De har vidare ett gemensamt register, som står först i band 1. Stilen och bläcket i band 1 och 2 och deras register tyder på att inskrivningen skett i ett sammanhang, om man undantar de tre sista sidorna i band 1 och det som kommer efter s. 114 i band 2. Nu finns på s. 59 i band 2 en dikt, som kan dateras till 1777; troligen är hela innehållet i band 1 och 2 tidigast från detta år.

Om vem som gjort avskrifterna i dessa volymer har Byström underlåtit att uttala sig. Risberg säger (Textkritiska studier till Fredmans epistlar s. 31), att stilen tyder på en åldrig hovmästare. Arvid Stålhane uppger utan motivering i en uppsats om »Svenska kvinnors exlibris» (Sv. exlibrisföreningens årsbok 1937, s. 24 f.), att böckerna skrivits av Hedvig Ulrica De Geer egenhändigt. Stålhane har rätt. Detta framgår av det skriftprov, som hon lämnat, då hon 1784 bestyrkt bouppteckningen efter sin avlidne make, greve Fredric Carl Dohna (Adliga bouppteckningar, R. A.). Denna bouppteckning är f. ö. intressant även från en annan synpunkt. Den är oerhört omfattande och noggrann, men den upptar inte det minsta belopp för böcker. Den utgör i detta avseende en påfallande kontrast till makans bouppteckning 1813, som upptar ett bibliotek på 5,000 volymer, värderat till 2,000 Rdr. Uppenbarligen har detta bibliotek inte ens varit påbörjat i märkbar skala, då greve Dohna dog 1784; i så fall skulle det ofelbart ha satt spår i bouppteckningen. Tydligt har Hedvig Ulrica De Geer utvecklat sina litterära samlarintressen efter mannens död. Det är troligt, att hennes avskrifter av Bellmans dikter hänger samman med dessa intressen; här har man återigen ett sannolikhetsskäl för att avskrifterna i hennes volymer är sena — så sena, att de saknar intresse för epistelkronologien.

Slutligen må här upptas en fråga, som gäller den risellska visboken. Författarens behandling av denna är mycket omdömesgill; han påpekar sålunda, att den bundits efter skrivningen och har instick av senare datum. På s. 139 uppger författaren, att blott de två första volymerna av denna visbok har intresse för epistelkronologien. Det kan emellertid diskuteras, om inte början av band 3 också har det. Innan de risellska avskrifterna blivit bundna, har de bestått av hoppydda lägg av något varierande storlek. Ibland sitter syträden kvar, ibland gör den det inte, men då ser man på stygnen efter synålen, om den ursprungliga ordningen i läggen rubbats eller ej. Det första lägget i band 3 är uppenbarligen

i orubbat skick. Det innehåller på s. 1 en egenhändig inskrift av Bellman, daterad av honom till 2 febr. 1790. På s. 2 kommer — med samma sorts bläck, men ej med Bellmans hand — en visa, vars första strof lyder:

Bachus med en af Behagen på knät
Tömde sin bål mellan kyssar och pladder.
Det blef en son som Ni känner väl det
Och Apollo och Mars stodo fadder.
Gunstling af hvarje gudommelighet
Skötte han lika, den lyckliga drängen,
Värjan och lyran och glaset och sängen,
Älskare, drickare, knekt och poet.

På s. 3-5 följer — fortfarande med samma sorts bläck — episteln »Ulla, min Ulla». På s. 6 kommer sedan en inskrift med annat slags bläck.

Visan på s. 2 har någon misstänkt vara av Bellman; handskriften är försedd med en blyertsanteckning på denna sida: »Bn». Den är emellertid av Leopold. Detta framgår av ett brev från Leopold till hans vän Westberg, daterat Borgå den 10 november 1789 (på K. B.). Leopold medföljde som ett slags poetisk krigskorrespondent under fälttåget; den citerade dikten skrev han i anledning av att Armfelt dels vunnit vissa militära framgångar, dels författat en skabrös visa; det är Armfelt som åsyftas med slutraden.

Det är fullt rimligt att tänka sig, att inskriften på s. 2 i den risellska visboken också gjorts i februari 1790, liksom även epistelinskriften på s. 3-5.

Nu hänger fiskartorpsepisteln på något sätt samman med en dikt, varmed Bellman hyllade fru Quiding 31.7. 1790. Antingen är denna dikt förlaga till episteln eller också är det tvärtom. Det första alternativet förutsätter tydligen, att det skulle gått minst sex månader mellan anteckningarna på s. 1 och på s. 3 i mamsell Risells skrivlägg. Det förefaller inte troligt. På s. 158 i avhandlingen påpekar Byström, att fru Quiding köpte Heleneberg i trakten av Fiskartorpet i februari 1790. Det sätt på vilket episteln nr 71 förekommer i den risellska visboken gör det befogat att anta, att den är just från tidpunkten för köpet i februari 1790. Dikten till fru Quiding den 31 juli har sedan skrivits med episteln som mönster, därför att episteln hade associationer till fru Quiding och hennes ställe.

Dessa marginalanteckningar till Byströms bok har närmast gjorts för att visa, att författaren inte fullständigt uttömt sitt ämne. De rubbar inte totalomdömet om hans avhandling: att han givit en sällsynt vederhäftig, klar och exakt framställning av Fredmansdiktningens uppkomst och kronologi.

Örjan Lindberger.

AXEL FRIBERG: *Den svenske Herkules.* Studier i Stiernhielms diktning. Akad. avh. (Stockholm), Lund 1945.

Stiernhielm och hans poetiska huvudverk *Hercules* är ämnet för den avhandling, på vilken Axel Friberg i våras disputerade vid Stockholms Högskola. Arbetets uppläggning står givetvis i beroende av den tidigare Stiernhielm-forskningen. Det har gällt för författaren att finna nya vägar, vilket ingalunda varit någon lätt uppgift.

På sätt och vis inleddes Stiernhielm-forskningen redan genom Samuel Columbus' *Mål-Roo* eller *Roo-Mål*, varjämte smärre bidrag skänktes av Schefferus under 1600-talet och av von Celse och Gagnerus under 1700-talet. Men den något mer ingående Stiernhielm-forskningen började först med nyromantiken och Hammar-sköld, Lenström, Geijer och Atterbom. Vetenskapligt mer betydande blev Falkmans och Hultmans specialforskningar under 1800-talets senare del samt Manderströms *Hercules*-kommentar. Viktiga nyheter presenterades 1896 av Henrik Schück, som förlade första *Hercules*-trycket till 1658 och meddelade sin upptäckt av en *Hercules*-handskrift av Christoffer Ekeblad och Stiernhielms utkast på latin till en schackspelsallegori om *Hercules* vid skiljovägen. I Castréns Stormakts-tidens diktning (1907) observerade man bl. a. vissa paralleller mellan Stiernhielms diktning och holländaren Cats' emblemsamling *Silenus Alcibiadis*. 1909 avslutades Stiernhielm-forskningens långa inledningsperiod med Swartlings doktorsavhandling om Stiernhielms biografi. Swartling gav sig på allvar i kast med det stora